

başladı. Bunun üzerine Kıbrıs Türk toplumu, "genel komite" adı altında kendi öz yönetimini oluşturarak yasama ve yürütme işlevini başına Küçük'ün getirildiği bu komiteye verdi (1963). 28 Aralık 1967 tarihinde Küçük başkanlığında Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi kuruldu. Bu görevini 1973'e kadar sürdüren Küçük o yılki seçimlerde adaylığını koymadı; 18 Şubat 1973 tarihinde bütün yetkilerini Rauf Denktaş'a devrederek siyasetten çekildi ve tekrar gazeteciliğe döndü. Fazıl Küçük, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra rahatsızlanarak tedavi gördüğü Londra'da vefat etti, cenazesi Kıbrıs'a getirilerek Anıttepe'ye defnedildi (15 Ocak 1984).

BİBLİYOGRAFYA :

Vehbi Zeki Serter, *Kıbrıs Tarihi*, Lefkoşe 1971, s. 124-125, 131, 133; Rauf R. Denktaş, *The Cyprus Problem*, Lefkoşe 1974, s. 35; a.mlf., *Arşiv Belgeleri ve Notlarla İlk Altı Ay*, Lefkoşe 1992, tür.yer.; Şükrü S. Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960)*, İstanbul 1985, II, 70, 161-162, 179; P. Oberling, *Bellapais'e Giden Yol* (trc. Mehmet Erdoğan), Ankara 1988, s. 44-45, 47, 57, 66; Fahir Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1980)*, Ankara 1989, II, 786, 798-799; Abdülhaluk M. Çay, *Kıbrıs'ta Kanlı Noel: 1963*, Ankara 1989, s. 32-35, 83-84, 87; Kemal Tekapınar – Demiray Doğasal, *Dr. Fazıl Küçük (1906-1984)*, Lefkoşe 1991, I-II; Halil Sadrazam, *Kıbrıs Türkünün Özgürlük Mücadelesi Lideri Dr. Fazıl Küçük*, İstanbul 1996; Halil Fikret Alasya, "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Tarihi", *TDEK*², I, 532-534; a.mlf., "Kıbrıs Türk Barış Harekâtı", *TTK Bildiriler*, VIII (1983), III, 2060-2062; Erten Kasımoğlu, *Eski Günler Eski Defterler*, Lefkoşe, ts., s. 25, 31, 40-41, 88, 158, 168; Mehmet Akar, "Liderimiz Dr. Fazıl Küçük", *Halkın Sesi*, sy. 16752, Lefkoşe 15 Ocak 1994.

SOYALP TAMÇELİK

KÜÇÜK AYASOFYA KÜLLİYESİ

İstanbul'da
XVI. yüzyılın ilk yıllarında
bir Bizans kilisesinden dönüştürülen
cami ile etrafındaki vakıf binalar.

İstanbul'un Marmara'ya bakan güney surlarının iç tarafında, Kadırga Limanı ile Cankurtaran semtleri arasında yer almakta olup cami, türbe, zâviye-medrese, sıbyan mektebi ve hamamdan meydana gelmektedir.

Cami. XVI. yüzyılın başlarında II. Bayezid döneminin Kapıağası Hüseyin Ağa tarafından camiye çevrilmiş bir Bizans kilisesi olup yakınına bir zâviye ile kurucusunun türbesi de eklenmiştir. Yapı, şimdiki binası ile Ayasofya'nın da kurucusu olan Iustinianos tarafından 530 yılına doğru

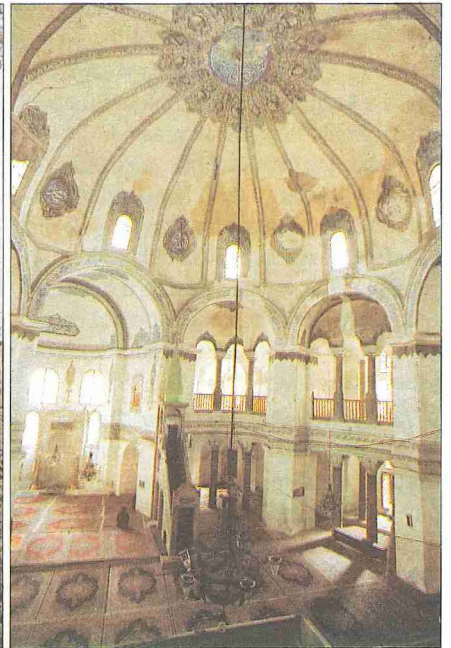
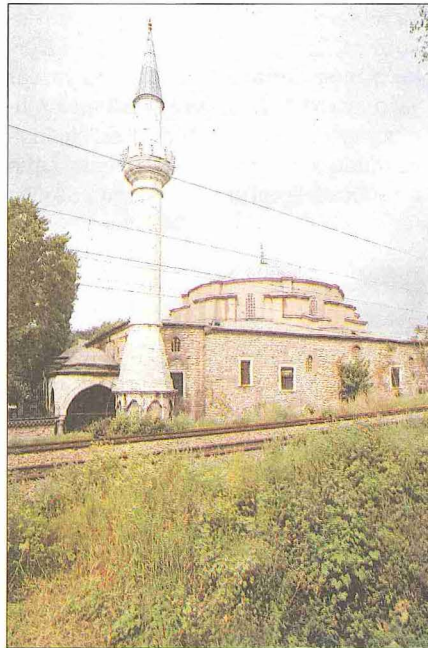
inşa ettirilmiştir. İki eserin plan bakımından bazı benzerlikler taşıması sebebiyle buraya Türk devrinde Küçük Ayasofya denilmiştir. Evvelce aynı avlu içinde Petrus ve Pavlus adlarına sunulmuş bazilika tipinde bir kilise mevcut olup burada Hormisdas sarayı adı verilen Büyük Saray'ın bir pavyonu da bulunuyordu. Kuruluş efsanesine göre I. Iustinianos, amcası I. Iustinos aleyhine bir ayaklanmaya karıştığı için cezalandırılacağı sırada azizlerden Sergios ve Bakkhos'un Iustinos'un rüyasına girerek lehinde tanıklık etmeleriyle kurtulmuş ve imparator olunca da şükran borcunu ödemek üzere bu azizlerin adına kiliseyi yaptırmıştır.

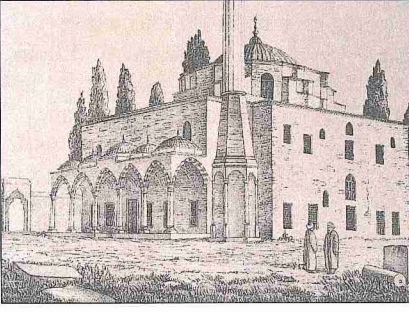
953 (1546) tarihli *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*'nde Küçük Ayasofya Camii'nin 913 (1507) tarihli ve Mehmed b. Mustafa imzalı vakfiye özeti bulunmaktadır. Buna göre mâbedin geliri şu vakıflardan sağlanmaktadır: Yılda 42.500 akçe getiren yanındaki hamamdan başka Ayasofya civarında biri otuz beş, diğeri on üç hücreli iki han, yirmi yedi dükkân, ayrıca çeşitli dükkânlar, hücre, başhâne, bozahâne, ev, yahudi hücreleri, Galata'da dükkânlar, evler, İstanbul dışında Yenice, Murad Fakih, Lazarı (?) ve Sırma köyleri, Edirne'de Halil Paşa Hanı denilen hanın on bir hissesiyle birçok dükkân. Bu gelir-

lerden pek kalabalık olan cami görevlilerinden başka zâviye şeyhine, sıbyan mektebi hâfızlarına, türbedarlara ve imaret-aşhâne personeline belirli gündelikler tahsis edilmiş, ayrıca gelirin nasıl harcanacağı belirtilmiştir. Caminin şadırvanı ve mektebi Sadrazam Ahmed Paşa tarafından 1153'te (1740) yeniden yaptırılmıştır.

Topkapı Sarayı Arşivi'ndeki belgelerden (nr. D 9567) Küçük Ayasofya Camii'nin 1648 ve 1766 depremlerinde zarara uğradığı anlaşılmaktadır. Mâbed XIX. yüzyıl içinde de bazı tamirler geçirmiş olmalıdır. Eski fotoğraflarda görülen sivalarla pencere etrafındaki beyaz şeritler herhalde bu son tamirden kalmıştır. Küçük Ayasofya Külliyesi'ne en büyük zararı veren olay, 1860'larda cami ile çok yakın olan surlar ve deniz kıyısı arasındaki pek dar kıyı şeridinden Avrupa demir yolunun geçirilmesi olmuştur. Bu yol elli yıl sonra çift hat olarak genişletilmiş, yolun yüksekte bulunması gerektiğinden külliye iyice çukurda kalmıştır. Ayrıca şehir topografyasının değişmesi, kuzey-güney istikametinde cami avlusunun bir sokak gibi kullanılmasına yol açmış, yakın yıllarda belediyenin avlunun bu kesimine parke taş döşemesiyle cami, avlusundaki zâviye-medreseden ayrı kalmıştır.

Küçük Ayasofya Camii ve içinden bir görünüş

Küçük Ayasofya Camii'nin XIX. yüzyılın ikinci yarısında Galanakis tarafından çizilen gravürü (Paspatis, s. 333)

Nasıl olduğu bilinmeyen ilk minarenin yerine caminin güneybatı köşesinde esas yapıdan ayrı inşa edilen sonraki minarenin barok üslûbunun özelliklerine sahip olması 1750'lerden sonra inşa edildiğini göstermektedir. Minareyi yaptıran Mustafa Paşa'nın 1752-1755, 1756-1757 ve 1763-1765 yılları arasında üç defa sadrazamlık yapan Köse Mustafa Paşa olduğu tahmin edilmektedir. Bilinmeyen bir sebeple 1936'da kürsüsüne kadar yıktırılan minare tamamen kesme taştan inşa edilmiştir. Kürsü kısmı sekizgen olup köşeleri sütunçeler biçiminde yontulmuş, bunların üstüne de barok profilili kör kemerler oturtulmuştu. Uzun bir pabuç kısmından sonra yükselen gövde bir bilezikle şerefeye bağlanıyordu. Şerefeye korkuluğu düz levhalardan meydana geliyor ve levhaların arasındaki her volütün üstünde bir sütunçe bulunuyordu. Minare kurşun kaplı klasik bir külâhla sona eriyordu. Uzun süre yıkık vaziyette kalan minarenin yerine 1955'te günümüzdeki minare yaptırılmıştır.

Caminin avlusuna üç taraftan açılan kapılarla girilmektedir. Kuzey kapısının kemeri üzerindeki mermer levhaya bir hadis işlenmiştir. Eski kilise cami haline getirilirken narteksin kuzeye bakan yan duvarındaki kapı ve pencere Şehrizâde Mehmed Said Efendi tarafından muntazam kesme taşla kaplatılarak yanındaki duvara bir musluk ilâvesiyle klasik üslûpta bir giriş halinde şekillendirilmiştir. Buradaki yayvan kemerli kapı açıklığı sivri kemerli bir çerçeve içine alınmıştır. İki kemer arasında kalan alınığa ise yine bir hadis yerleştirilmiştir. Ahşap bir saçığın koruduğu bu girişin kapı kanatları, XVI. yüzyılın başlarının künde-kârî tekniğinin değerli bir

örneğini oluşturmaktadır. Yine kilisenin camiye çevrilmesi sırasında binanın batı cephesinde klasik Osmanlı mimarisine uygun bir son cemaat revakı yaptırılmıştır. Muntazam kesme taştan inşa edilen ve sivri kemerleri altı sütuna dayanan revak beş bölüme ayrılmış, her bölümün üstü bir kubbe ile örtülmüştür. Ortada kalan bölüm yükseltilerek hem cephenin monotonluğu giderilmiş hem de esas giriş belirlenmiştir. Binaının cephesindeki bazı aksaklıklar sebebiyle güneydeki revak kemerleri kuzeydekilerden daha geniştir. Gövdeleri muhtemelen eski devşirme malzemeden olan ve mermer kaideleri üzerinde tunç bilezikler bulunan sütunların başlıkları baklavalıdır. Son cemaat yerinden içeriye açılan kapının üstünde bir taç bulunmakta ve bunu bir tomurcuk dizisi süslemektedir. Kapı kemeri üzerinde iki ayrı kitâbe yer almaktadır.

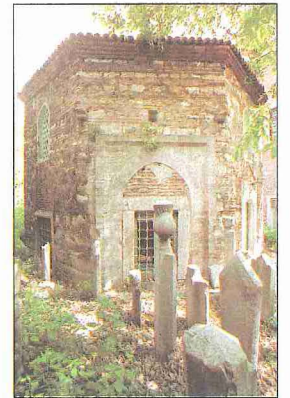
Caminin dış cephelerinde Osmanlı mimari prensiplerine uygun biçimde irili ufaklı pencereler açılmış, bazı pencereler de örülerek kapatılmıştır. Dış cephenin daha önce sıvalı ve badanalı olduğu bilinmektedir. 1955'ten sonra bütün cephe tamirden geçirilmiş, duvarlar taş ve tuğla örgüleri görünecek şekilde bırakılmış, sadece kubbe kasnağı sıvanmıştır. Narteksin güney tarafında galeriye çıkışı sağlayan bir merdiven vardır. Bu merdivenin Bizans dönemine ait olduğu, fakat Osmanlı döneminde yenilendiği yan tarafındaki küçük nişlerin biçimlerinden anlaşılmaktadır. Narteksten esas mekâna geçilen kapının sol tarafında, mermerden yapılmış müezzin mahfilinin XVI. yüzyıl üslûbunda işlenmiş bir kemer ve taca sahip kapısı bulunmaktadır.

Erken hristiyan döneminin merkezî planlı ve çevre dehlizli, galerili yapılarının en güzellerinden biri olan Sergios ve Bakkhos kiliseleri cami haline getirilirken ana mekân o çağın Osmanlı sanat üslûbunda elemanlarla bezenmiştir. Bunlardan mimari bünyeye ait olanlar yeni açılan pencereler, yeniden biçimlendirilen kapılar, alt katın ve galerinin döşemesindeki altıgen tuğlalar ve kubbeyi taşıyan büyük pâyelerin köşelerindeki kum saatli sütunçelerdir. Döşemeyi oluşturan altıgen tuğlalarda damgalara rastlanır.

Duvarları benzerlerinin hepsinde olduğu gibi mozaiklerle kaplı olması gereken yapıda günümüzde böyle bir süslemenin varlığını gösteren bir iz yoktur. Belki de duvarlardaki sıva ve badanaların altında duvar resimlerinin kalıntıları durmakta-

dır. Fakat taş işçiliği İlkçağ sanatından öz Bizans sanatına geçiş döneminin izlerini gösterir. Bilhassa alt kattaki sepet biçimli sütun başlıkları matkapla işlenmiş bezemeleriyle kuvvetli gölge-ışık etkisine sahiptir. Ortalarında Iustinianos'un monogramları görülür. İki katı ayıran mermer frizler de tamamen İlkçağ sanatı üslûbundadır. Bunların arasında, binanın içini dolaşan bir friz yüzeyinde VI. yüzyıl Bizans yazı sanatının güzel bir örneği olan kabartma harflerle işlenmiş bir yazı Iustinianos ve eşi Teodora'nın adlarını vererek kilisenin Sergios'a adandığını bildirir. Bugün iç duvarlarda, kemer ve tonozlarla büyük kubbede kalem işi nakışlar bulunmaktadır. Mihrap bölümünde uzanan hat şeridi klasik karakterdedir; sade biçimli mihrap damarlı mermerden yapılmıştır. Üzerinde kapı kemerindeki kelime-i tevhidden başka hiçbir süsleme olmayıp sadece en üst kenarında klasik üslûpta zarif bir taç işlenmiştir. Sadeliğin hâkim olduğu minber de tamamen mermerden yapılmış bir XVI. yüzyıl başı eserdir. Alt kapının tacı zarif bir şekilde biçimlendirilmiş, merdiven altındaki kemerler klasik Osmanlı tarzında açılmıştır. Minber köşkünün iki yanına konulan, mermerden ajurlu olarak işlenmiş iki korkuluk levhası Bizans işidir ve binanın VI. yüzyılda yapılmış süslemelerine aittir. Mermerden sade ve klasik üslûpta inşa edilen müezzin mahfilinin ince sütunlara dayanan Bursa kemerleri üstünde düz korkuluklu bir balkon bulunmakta-

Küçük Ayasofya Camii, esasını teşkil eden büyük bir kubbenin hâkim olduğu merkezî planlı Erken Bizans dönemi yapılarının güzel bir örneğidir. Kubbe kabuğu tamamen düz bir yüzey halinde olmayıp dalgalı biçimde örülmüştür. Merkezî planın aynı tarihlere ait, fakat daha de-ği-

Küçük Ayasofya Camii hazinesinde Hüseyin Ağa'nın türbesi

şık bir uygulaması Kuzeydoğu İtalya'da Ravenna'daki S. Vitale Kilisesi'nde de görülür. Bu planın birbirinden farklı çeşitlemeleri Kudüs'teki Kubbetü's-sahre'de de mevcuttur. Dolayısıyla yapı dünya mimarlık tarihinde önemli bir yere sahiptir. Camiye dönüştürüldükten sonra üzerinde yapılan değişikliklerin büyük bir kısmı klasik Türk sanatının örnekleridir. Böylece Küçük Ayasofya Camii, Bizans ve Türk mimarilerinin birbiri içine grift olduğu bir eser halinde günümüze kadar gelmiştir. Cami çok yakınından geçen demiryolu yüzünden çukurda kaldığı gibi son yıllarda hızları ve sefer sayısı çoğalan trenler yüzünden devamlı sarsıntı geçirmekte ve zarar görmektedir. Son olarak 1999 Marmara depreminde de tehlikeli çatlakların belirtileri görülmüştür.

Türbe ve Hazîre. Küçük Ayasofya Camii'nin kuzey tarafında, kesme taş ve tuğladan inşa edilmiş sekizgen planlı ve üstü çatıyla örtülü türbe Kapıağası Hüseyin Ağa'ya aittir. Ayvansarâyî onun idam edilerek hayatına son verilmiş olduğunu bildirir. Halk tarafından türbeyeye konulan bir levhada ise Kesikbaş Hüseyin Ağa yazılıdır. Klasik üslûpta gösterişsiz bir yapı olan türbenin bir cephesinde hâcet penceresi olarak düşünülen muntazam kesme taş kaplamalı bir kemer yapılmıştır. Kemerin yukarısında mermerden üç konsolun varlığı üstünde eskiden ahşap bir saçak olduğunu gösterir. Esas giriş bunun yanındaki cephede açılmıştır ve mermer sövelerle geçmeli bir kemere sahiptir. Türbenin iki sıra tuğla ve bir sıra moloz taşından örülen, fakat evvelce sıvalı olduğu anlaşılan duvarlarında, alt sırada tuğladan sivri hafifletme kemerleri içine mermer çerçevesi ve lokma demir parmaklıkları pencereler açılmıştır. Yukarı sırada ise her cephede bir adet olmak üzere birer üst pencere daha bulunmaktadır. Yalnız hâcet penceresinin olduğu cephede üst pencere yoktur. Pervititch'in 1341'de (1922-23) çizilen krokisinde türbenin önünde dışarıya taşkın bir giriş sundurması gösterilmişse de günümüzde böyle bir unsur yoktur. Esasen türbe son yıllarda camiyle birlikte tamir görmüş, cephe-ler elden geçirildiği gibi üst pencerelerinin alçıdan filgözü dışıkları yenilenmiştir. Bu küçük yapının saçak silmesi dört kademeli bir korniş halindedir. Çatının tepesinde ise boynuz biçiminde tunç bir alem vardır. İçeriden türbenin üstü ahşap bir çatıyla kaplıdır. Türbenin içinde yan yana iki sanduka bulunmaktadır. Bunlardan biri Hüseyin Ağa'ya, diğeri ise Halve-

tiyye tarikatının Şâbâniyye kolundan Şeyh Hacı Kâmil Efendi'ye aittir.

Caminin kuzeyinde ve doğusunda oldukça geniş bir hazîre yer almaktadır. Eskiden çok sayıda ağacın gölgelediği bu hazîrenin ağaçları son yıllarda azalmış ve doğuda hemen hemen bir şey kalmamıştır. Çeşitli dönemlere ait çok sayıda mezar taşı arasında sanat değerine sahip olanlar az değildir. Bu bakımdan Küçük Ayasofya hazîresi zengin bir mezar taşı koleksiyonuna sahiptir denilebilir. Aralarında çeşitli tiplerde kavuklar, kadın taşları görüldüğü gibi II. Mahmud yıllarının feslerine de rastlanır.

Hamam. Vakfiyesinde bahsi geçen ve Hüseyin Ağa'nın evkafından olan hamam caminin az ötesinde kuzeydoğu tarafında bulunmaktadır. Bir Bizans hamamı kalıntısından da faydalanmak suretiyle 909'da (1503-1504) inşa edildiği anlaşılan bu çifte hamam, mülkiyetini almış olan kişi tarafından bütün mermerleri ve kurnaları sökülerek tahrip edilmiş, erkekler kısmının bir dereceye kadar ayakta kalmasına karşılık kadınlar kısmı incelenemeyecek derecede tahribe uğramıştır (bk. ÇARDAKLI HAMAM).

Zâviye-Medrese. Caminin şadırvan avlusunun batı kısmını sınırlayan zâviye sonraları medreseye dönüştürülmüştür. Ayvansarâyî'nin otuz altı hücreli olduğunu bildirdiği zâviyenin otuz iki hücresi tesbit edilmiştir. Planı Pervititch'in sigorta planlarında yer alan medresede Rûmî 1330 (1914) ve 1334 (1918) tarihli kayıtlardan askerler tarafından işgal edilmiş yirmi dört hücre bulunduğu anlaşılmaktadır. Zamanla harap duruma gelen medrese düşkün vaziyetteki ailelere barınak olmuş ve 1950'lerde bir restorasyon görmüş, ancak arkasından eski durumuna düşmek üzereyken Yunus Emre Vakfı tarafından temizlenip onarılarak vakıf merkezi haline getirilmiştir. Bugün zâviyenin kubbeli girişinin tam karşısına rastlayan yerde görülen ve medrese sokağına açılan taş kapının bir kenarı ile bir konsol kalıntısı burada önemlice bir girişin olduğunu ortaya koymaktadır. 1875'e doğru çizilen İstanbul haritasında burada bina işaretlenmediğine göre yapı daha önce ortadan kalkmıştı. Fakat Küçük Ayasofya Camii'nin batı tarafında ve zâviye-medresenin dışındaki parselin ona ait olduğu ve onunla bir bütün teşkil ettiği, 1918 yılında yayımlanan İstanbul şehremaneti haritasında açık biçimde görülmektedir. Günümüzde büyük ölçüde arsa

olan geniş parsel, I. Dünya Savaşı yıllarında çizilen bu resmî haritada medresenin bir parçası olarak gösterilmiştir. Küçük Ayasofya Camii şadırvan avlusunu üç taraftan çeviren zâviye taş ve tuğladan yapılmıştır. Batı cephesi ortasında üstü kubbeli bir giriş dehlizi bulunmaktadır. Bu girişin kapı kemeri üstünde günümüzde içi boş bir kitâbe yeri görülür. Üstü boydan boya beşik tonozla örtülüdür. Hücrelerin önünde Pervititch'in planından anlaşıldığına göre bir revak dolaylıydı. Topograf bu revakı planında "marquise" kelimesiyle de ayrıca belirtmiştir. Herhalde ahşap bir sundurma halinde olan revaktan bugün hiçbir iz kalmadığı gibi son restorasyonda da bu kısım yapılmamıştır.

Sıbyan Mektebi. Külliye'nin son elemanı olanı ve yine hiçbir izi kalmayan sıbyan mektebi, harim avlusunun deniz tarafındaki kapısının yanında ve zâviyenin minareye yakın ucunda bulunuyordu. XIX. yüzyılda çekilen bir fotoğrafta bunun üst katının ahşaptan olduğu görülmektedir. Bu da mektebin geç bir döneme ait olduğunu gösterir.

BİBLİYOGRAFYA :

TSMA, nr. D 9567; *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546)*, s. 16-18; Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, I, 188; a.e.: *Camilerimiz Ansiklopedisi* (haz. İhsan Erzi), İstanbul 1987, II, 25-27; A. G. Paspatis, *Byzantinai Meletai*, İstanbul 1877, s. 332-334; D. Pulgher, *Eglises byzantines de Constantinople*, Vienne 1878, s. 15-18; C. Gurlitt, *Die Baukunst Konstantinopels*, Berlin 1909-12, s. 18; A. van Millingen, *Byzantine Churches in Constantinople*, London 1912, s. 62-84; J. Ebersolt - A. Thiers, *Les églises byzantines de Constantinople*, Paris 1913, s. 21-51; J. Pervititch, *Stamboul-plan cadastral d'assurances-Secteur Kutchuk-Aghia Sofia*, İstanbul 1924, lv. 10; A. M. Schneider, *Byzans Vorarbeiten zur Topographie und Archäologie der Stadt*, Berlin 1936, s. 71-72; R. Janin, *Les églises et monastères*, Paris 1953, s. 466-470; Semavi Eyice, *İstanbul Petit guide à travers les monuments byzantins et turcs*, İstanbul 1955, s. 35-36; a.mlf., "İstanbul Minareleri I", *Türk San'atı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, I, İstanbul 1963, s. 70; a.mlf., "Kapu Ağası Hüseyin Ağa'nın Vakıfları", *EFAD, Özel sayı 9* (1978), s. 170-199; F. W. Deichmann, *Studien zur Architektur Konstantinopels*, Baden-Baden 1956, s. 72-76; T. F. Mathews, *The Early Churches of Constantinople, Architecture and Liturgy*, London 1971, s. 42-51; W. Müller-Wiener, *Bildlexikon zur Topographie Istanbul*, Tübingen 1977, s. 177-183; Mübahat S. Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, Ankara 2000, s. 80-81; P. Sanpaulesi, "La Chiesa dei St. Sergio e Bacco a Constantinopoli", *Rivista dell'Istituto Nazionale d'Archeologia e Storia dell'Arte*, X (1961), s. 116-180.

SEMAVİ EYİCE